

Թ Ո Վ Մ Ա Յ Ի Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՆՈՐԱԳԻՒՏ ՊԱՊԻՐՈՍՆԵՐԸ)

(Շար. տե՛ս «Բազմադերձ» 1959, թ. 9-10, էջ 205)

Gilles Quispel կը յայտարարէ

«Ահաւասիկ խօսքերն այն դադարն է, զոր Յիսուս իր կենդանութեան արտասանեց, եւ Յուդա թովմաս, Երկուորեակ կոչուած, զրի առաւ: Եւ նա ըսաւ. Ով որ հասկնայ այս խօսքերուն իմաստը՝ մահ պիտի չունենայ»:

Այսպէս կը սկսի «Թովմայի Աւետարան»ը, որ 1945ին զանոնքաւ Եզրպոտոսի մէջ: Բայց այս խօսքերը գրողը նոյն ինքն թովմաս առաքեալն է, որ այնքան ծանօթ է մեզի «անհաւատ» անունով: Եւ աւելի կարեւորը. այս խօսքերը իսկապէս Յիսուսին են: Առաջին հարցումին՝ զիտեմականները մեծ մասով հակառակ են. իսկոյն հաւատք չեն ընծայեր անոնք ամէն դո՛ւնուածին: Ծանօթ է որ երկրորդ դարուն, Ասորիքի քրիստոնեաները կը ներկայէին թովմասը իբրեւ առանձնաշնորհաւ առաքեալ մը, որ իր Վարդապետէն յատուկ պատգամ մը ընդունած էր, զոր հաւանօրէն, շատերու համաձայն՝ զրի առած է Սիւրիոյ մէջ: Բայց մենք կու գանք հաւատաւ որ «Թովմայի Աւետարան» կոչուածը զրի առնուած է երկրորդ դարուն, աւելի ճիշտ՝ 140 թուականին, երբ թովմաս արդէն մեռած էր: Պահ մը նկատի առէք հետեւեալ պատկերին տարօրինակ ընդթիւնը, քաղուած այս նորաշայտ պատկերանշանէն.

«Յիսուս ըսաւ իր աշակերտներուն. Համեմատութիւն մը կատարեցէք եւ ըսէք թէ որո՞ւ կը նմանիմ:

«Սիմոն Պետրոս ըսաւ. Դուն արդար հրեշտակի մը կը նմանիս:

«Մատթէոս ըսաւ. Դուն իմաստուն եւ խորհաս մարդու մը կը նմանիս:

«Թովմաս ըսաւ. Վարդապետ, իմ շրթներս բոլորովին անկարող են ըսելու թէ Դուն որու կը նմանիս:

«Յիսուս ըսաւ. Ես քու Վարդապետդ չեմ, որովհետեւ դուն խմեր ու զինովցեր ես եռացող աղբիւրէն՝ զոր ես կնքեր էի: Յետոյ զայն մէկ կողմ տարաւ եւ երեք խօսքեր ըսաւ անոր:

«Երբ թովմաս իր աշակերտակիցներուն մօտը վերադարձաւ, անոնք հարցուցին իրեն. Ի՞նչ ըսաւ քեզի Յիսուս: Թովմաս պատասխանեց. Եթէ ձեզի յայտնէի ինծի ըսած խօսքերէն մէկն ալ, քարեր պիտի առնէիք եւ վրաս նետէիք, եւ այդ քարերէն կրակ պիտի ցայտէր եւ ձեզ պիտի այրէր»:

Պատմական է այս դէպքը: Զէ կարելի ընդունիլ իբրեւ վաւերական պատմութիւն: Հապա բոլոր 114 պատգամները, որ կան այս նոր պատկերանշանին վրայ, արդարեւ Յիսուսի արտաբերած խօսքերն են:

Պրպոտուսներու արդիւնքը

Երեք տարի է որ կ'ուսումնասիրեմ զանոնք եւ կը ատիպուիմ զանազանութիւն մը դնել անոնց մէջ. դոնէ կէսը, կը խորհիմ, կրնան վաւերական ու պատմական ըլլալ, որքան չորս Աւետարաններու մէջ պատմութեանը: Շուրջ վաթսուհի հատը կը մատնանշեն հնարոյր աւանդութիւն մը, շատ մօտիկ՝ Քրիստոսի օրերուն:

Գիտենք թէ քրիստոնէութեան առաջին

չըջանին, երբ զեւ չորս Աւետարանները չէին գրուած, (Մատթէոս, Մարկոս, Լուկաս, Յովհաննէս), հրէութենէ դարձած նորակաղձ քրիստոնեայ համայնքին համար՝ արամայերէն լեզուով, այն է Յիսուսի իսկ խօսած լեզուով, զրի առնուեցան Յիսուսի շատ մը խօսքերը. այս սկզբնական Աւետարանը կորսուած է այժմ: Իսկ նորագիտ «Թովմայի Աւետարան»ը կու գայ մեծ լոյս մը ափեւ այդ նախկին չըջանի աւանդութեան վրայ, մասնաւորապէս իր արամէաբանութիւններով:

Նմանութիւններ

Սակայն չափազանցելու չէ. «Թովմայի Աւետարան»ը հինգերորդ Աւետարան մը չէ. Յիսուսի վերադարձուած 114 պատգամներու այս դիրքը՝ իսկական Աւետարան մը չէ, բառին տեղի իմաստով: Ընդհանրապէս այն յայտարարութիւնը, որուն համաձայն՝ իբր թէ այս 114 պատգամներէն ոմանք բառ առ բառ նոյնն ըլլան Աւետարանի մէջ պատմութեանը հետ: 114էն ոչ մէկը այդ ձեւով կու գայ նոյնանալ մեզի ծանօթ խօսքերուն եւ պատմութիւններուն հետ: Օրինակ մը.

«Յիսուս ըսաւ. Հարուստ մարդ մը կար, որ շատ դրամ ունէր: Ան ըսաւ. Դրամս պիտի շահագործեմ ցանելու, հնձելու, պիտի շահագործեմ լեցնելու իմ շտեմատներու եւ պտուղով լեցնելու իմ շտեմատներու, այնպէս որ բան չպակսի:

«Ահա թէ ի՞նչ կը խորհէր իր սրտին մէջ: Եւ նոյն դիւրը մեռաւ: Ով որ ակնիջ ունի՝ թող հասկնայ»:

Ասիկա քիչ թէ շատ նոյնն է Դուկասի Աւետարանին մէջ (ԺԲ. 16-21) պատմութեանը ազգահ մեծատունի առակին հետ:

Նորութիւններ

«Թովմայի Աւետարան»ին մէջ կան պատմութեանը ու բացատրութիւններ, որոնք անհամարապէս են: Արդ, ի՞նչպէս պիտի վարդապետենք «Թովմայի Աւետարան»ին հետ, մանաւանդ այն հատուածներուն մէջ՝ որ վերջին հետաւան մեր Աւետարանին: Վաւերական

ըսաւ. Ուղեւոր եղէք»: Շատ իմաստուն խօսք մըն է, որ ցոյց կու տայ թէ աշխարհ մեր հաստատուն բնակարանը չէ, այլ կամուրջ մըն է, որուն վրայէն պէտք է քայլ անցնի քրիստոնեան, եւ որ կ'առաջնորդէ խաղաղութեան եւ երանութեան աշխարհը:

Ուրիշ նորութիւն մըն է չարչարանքի մասին ըսուած հետեւեալ գեղեցիկ խօսքը. «Յիսուս ըսաւ. Երանի անոր որ կը չարչարուի, որովհետեւ անիկա կը գտնէ կեանքը»: Թէեւ շատ պարզ, բայց խորիմաստ խօսք մըն է ասիկա – թերեւս բոլորին մէջէն լաւագոյնը – որ կը մատնանշէ թէ ինչպէս քրիստոնեան չարչարանքով ու տառապանքով պիտի հասնի Աստուծոյ, որմէ պիտի ստանայ երանական կեանքը:

Բայց կան նաեւ տարօրինակ խօսքեր, ինչպէս հետեւեալը.

«Յիսուս ըսաւ. Երանի առիւծին՝ զոր մարդս կ'ուտէ, եւ առիւծը կը դառնայ մարդ. եւ անիւծալ այն մարդը որ կ'ուտուի առիւծէն եւ մարդը կը դառնայ առիւծ»:

Կարգ մը խօսքերու պարզութիւնը եւ ուրիշներու տարօրինակութիւնը կրնայ վարանում տեսլծել, թէ արդեօք ո՞րքան ճիշտ են այս խօսքերը: Սակայն կարող ենք քննական պրպոտութեանը ենթարկել եւ բացատրել թէ որոնք պատմական հիմունքն են, եւ որոնք ոչ: Ես կը համարեմ որ այս նորագիտ պատկերանշանները կու գան հաստատել մեր Աւետարանին պատմականութիւնը:

Բնական վերլուծում

Գիտենք թէ Յիսուսի բոլոր խօսքերը զրի չեն առնուած, այլ միայն մաս մը. ծանօթ են անվաւեր Աւետարաններ, որոնք իսկական Աւետարաններէն աւելի հրաշքներ ու խօսքեր կը ներկայացնեն, որոնք անհամարապէս են: Արդ, ի՞նչպէս պիտի վարդապետենք «Թովմայի Աւետարան»ին հետ, մանաւանդ այն հատուածներուն մէջ՝ որ վերջին հետաւան մեր Աւետարանին: Վաւերական

են այդ խօսքերը՝ թէ ոչ. ահա հարցը: Առնենք, օրինակի համար, հետեւեալը.

« Յիսուս ըսաւ. Վա՛յ փարիսեցիներուն, որովհետեւ կը նմանին շան, որ եղնեքու մսուրին մէջ կը պառկի. ինք չ'ուտեր, ոչ ալ եղնեքուն կը թողու որ ուտեն »:

Թերեւս ոմանք կարծեն թէ Աստուածաշնչական պատկեր մը ըլլայ այս խօսքը. բայց դժբախտաբար այդպէս չէ: Թո՛ւմաս զայն կը դնէ Յիսուսի բերնին մէջ. իրաւա՞ն է: Փարիսեցիները կը նմանին շուներու. իրենք չեն ուտեր, ուրիշներու ալ թոյլ չեն տար որ ուտեն: Պատկերը նկարչապէս է. երեւակայեցէք արեւելքի հանդարտ եզնները որ օրուան աշխատութենէն խոնջ՝ դո՛ւ կը վերադառնան, եւ շուները, աւելի զայլ՝ քան ընտանի անասուն, չեն թողուր անոնց որ ուտեն: Նմանութիւն մը չէ՞ք տեսներ Աւետարանի միւս առակներուն, խօսքերուն հետ, զորս Յիսուս արտասանեց փարիսեցիներուն դէմ, որոնք չեն մտնէր երկնքի արքայութիւնը, եւ նաեւ թոյլ չեն տար որ ուրիշները մտնեն:

Այս խօսքը, հետեւաբար, շատ մօտիկ է Յիսուսի ըսածին: Միւս կողմէ, սակայն, «մսուրի մէջ շուն» պատկերը ոչ մէկ անմական զրոյթեան մէջ կը յայտնուի, այլ յունական բացատրութիւն մըն է: Ուրեմն այս խօսքին վաւերականութիւնը չէ կարելի հաստատել:

Այս տեսակ հարցեր յաճախ պիտի հանդիպին. հետեւաբար խորհուրդ կու տամ չխօսիլ վաւերականութեան մասին, այլ միայն հարցնել թէ արդեօք այդ պատգամներէն մաս մը նոյն պատմական հիմքին ունի՞նք՝ ինչ որ ունին մեր Աւետարանները:

Ահա ուրիշ մէկ խօսք մը, ուր մարդկային աշխատանքը նուիրական բնոյթ մը կ'առնէ. «Յիսուս ըսաւ... կտոր մը փայտ կտրէ, եւ հոն եմ. քար մը վերցուր, դիւ հոն պիտի դնես»: Կարելի է այսպէս մեկնել. ով որ լըջօրէն կ'աշխատի, պատրաստելու համար նոր դաշտ մը, Աստուծոյ համար, Յիսուս անոր հետ է:

Յիսուսի մօտ եւ հեռու

Ահա ուրիշ պատգամ մը.

« Յիսուս ըսաւ. Ով որ ինծի մօտ է, մօտ է վրակին. ով որ ինծմէ հեռու է, հեռու է արքայութենէն »:

Վտանգաւոր է հետեւել Յիսուսի. կըրնանք ենթարկուիլ հալածանքի, կրակի, մարտիրոսութեան. բայց ով որ Յիսուսի մօտ չի մնար, չի կրնար երբեք արքայութիւն մտնել:

Ինծի կը թուի թէ այս եւ ասոր նման խօսքերը, զոր կը գտնենք «Թովմայի Աւետարան»ին մէջ, նոյնքան պատմական կրնան ըլլալ՝ որքան են Աւետարանի խօսքերը: Յիսուսի անձը, որ այս խօսքերէն երեւան կ'ելլէ, տարբեր չէ անկէ՝ զոր կը ճանչնանք Աւետարանէն:

Արդարեւ եւ անմեղը

Օր մը աշակերտները կը խնդրեն Յիսուսէն որ իրենց հետ աղօթէ եւ պահէ պահէ. Յիսուս կը մերժէ, հաստատելով թէ ինք մեղապարտ չէ.

« Անոնք ըսին Յիսուսի. Եկուր այսօր աղօթելու եւ պահէ պահելու: Յիսուս ըսաւ. Ի՞նչ մեղք դորձած եմ ես, եւ ի՞նչ բանի մէջ յանցաւոր դո՞ւնուած եմ »:

Յիսուս խկապէս Արդարեւ է, միակը՝ որ զոյգութիւն ունեցած է: Բացատրութիւնը թէեւ տարբեր, բայց նշանակութիւնը նոյնն է՝ ինչ որ մեր Աւետարաններուն մէջ: Յիսուսի առաջին հետեւորդները, երեսադեմացի հրեաներ, կ'ընդունէին զինքը իրենց իրենց բարբոսներէն եւ իմաստուններէն վեր մէկը. Աստուծոյ արդար ծառան, որու մասին կը խօսէր Եսայի մարդաբէն. անմեղ, անպարտ, որ ուրիշներու մեղքերը իր վրայ պիտի առնէր:

Յիսուսի յաղթանակը

Յիսուս վստահ էր իր վերջնական յաղթանակին վրայ. իր մահէն վերջ պիտի ըմբռնէին թէ ինք ով էր խկապէս.

« Յիսուս ըսաւ. Յայտնուեցայ մարդոց մէջ եւ ներկայացայ անոնց մարմնով եւ

ոսկրով. զիրենք բոլոր հարբած զտայ, չգտայ մէկը որ ծառաւի ըլլար:

« Եւ իմ հողիս տրտում է մարդոց որդիներուն համար, որովհետեւ կոյր են, եւ չեն զիտեր որ աշխարհ եկած են դատարի, եւ պիտի մեկնին ձեռնունայն:

« Բայց այժմ հարբած են: Երբ զինին իրենց առջեւէն վերցուի, այն ատեն պիտի զղջան »:

Այս խօսքերը ցոյց կու տան որ մարդիկ չեն ընդունիր Քրիստոսի վարդապետութիւնը, բայց պիտի ընդգրկեն զայն աւելի ուշ:

« Աշակերտները հարցուցին իրեն. Ե՞րբ պիտի դայ արքայութիւնը:

« Յիսուս ըսաւ. պիտի չգայ երբ վը կարծէք: Պիտի չըսեն. Ահա՛ հոս է, ահա՛ հոն է: Բայց Հօր արքայութիւնը երկրիս վրայ կը տարածուի եւ մարդիկ զայն չեն տեսներ »:

Նորութիւններ

« Յիսուս ըսաւ. Ձեզի պիտի տամ ինչ որ աչքը չէ տեսած եւ ականջը չէ լսած եւ ձեռքը չէ չօշափած եւ մարդուս սիրտը զայն չէ զգացած »:

Պօղոս Առաքեալ նման շատ բացատրութիւններ ունի (Ա. Կորնթ. Բ, 9). ու կը համարուի Աստուածաշունչէն առած ըլլալ զանոնք. բայց այդ նախադասութիւնը Ս. Գրքին մէջ չկայ: Այն ատեն, Պօղոս Առաքելը եւ «Թովմայի Աւետարան»ը ուրիշ՞ զտած են զանոնք. հաւանօրէն ցարդ անծանօթ մնացած հին աղբիւրէ մը քաղած են:

Օտար աղբիւրներ

«Թովմայի Աւետարան»ին խօսքերը բոլորն ալ պարզ եւ յստակ չեն, ցարդ յիշատակածներուն նման. կան աւելի բարդ, խռովական եւ խորհրդաւոր խօսքեր, իմաստասիրական խորքով. մտածութիւններ, զորս չէ կարելի վերադրել առաջին քրիստոնեաներուն. հետեւաբար, ատոնք վաւերական չեն. պատմական չեն. Յիսուս

այդպիսի խօսքեր չէ ըսած. ատոնք աւելի ուշ հաւաքուած ու խմբագրուած են:

Կան նաեւ խօսքեր որոնք հաւանաբար հնարուած են՝ յատուկ մտադրութեամբ:

Ահա թէ ինչո՞ւ դժուարին է ճշտել թէ այդ 114 պատգամներէն որո՞նք նախնական են, որո՞նք աւելի նոր:

Աւելի հետաքրքրական

«Թովմայի Աւետարան»ը կը յայտնաբերէ Յիսուսի վերադրուած բաւականաչափ բոլորովին նոր խօսքեր. կը պարունակէ ուրիշներ, որոնք իրենց համապատասխանն ունին մեր Աւետարաններուն մէջ, բայց կատարեալ նմանութիւն երբեք չկայ:

Ես կը խորհիմ որ ծանօթ խօսքերը աւելի հետաքրքրական են՝ քան բոլորովին անծանօթները: Հաւանօրէն մեր բոլոր ընթերցողները համամիտ չեն ասոր: Տեսնենք սերմնացանին առակը, ըստ «Թովմայի Աւետարան»ին.

« Յիսուս ըսաւ. Տեսէք, սերմնացանն ելաւ, սերմերով լեցուն ձեռքով եւ ցանեց.

«Սերմերէն մաս մը ինկաւ փողոցին վըրայ, թոշուններն եկան եւ հաւաքեցին զանոնք: Ուրիշներ ինկան ժայռին վրայ, արմատ չտուին, պտուղ չբերին:

«Ուրիշներ ինկան թուփերու վրայ. փուլերը խեղդեցին սերմը եւ որդերը կերան զայն:

«Ուրիշներ ինկան պարարտ հողի վրայ, որ լաւ պտուղ արտադրեց. վաթսուն առ հարիւր եւ հարիւրքսան առ հարիւր »:

Նկատելի է գլխաւորաբար վերջին համարների ձեւը որ զուտ սեմական է. նկատելի է նմանապէս թէ ինչպէս այս նորաշալտ խմբագրութեան մէջ հոգն է (ոչ թէ սերմը) որ պտուղ կ'արտադրէ:

Այս եւ նման կէտեր իրօք կը մատնանշեն որ այս պապիրոսները մեզի կը ներկայացնեն աւանդութիւն մը եւ աղբիւր մը հնաւանդ, տարբեր մեր Աւետարանէն եւ մեզի ցարդ անծանօթ: Առաջին անգամն է պատմութեան մէջ՝ որ նման վաւերա-

թուղթեր կը գտնենք. ցարդ ունեւինք մի-
այն Նոր կտակարանը. այժմ կը տեսնենք
որ այս նոր աղբիւրն ալ նոյնը կը պատ-
մէ, թէեւ տարբեր խմբադրութեամբ. ա-
սով կու գայ վկայելու Ս. Գրքի պատմա-
կանութեան:

Նախնականութիւն

Եւ կարծէք պարագաներ վան՝ որ «Թով-
մայի Աւետարան»ը աւելի նախնականու-
թեան բոյնն ունի. առնենք «Հար մշակ-
ներ»ու առակը:

«Յիսուս ըսաւ. Բարի մարդ մը այգի
մը ունէր, զոր յանձնեց իր մշակներուն,
որպէսզի աշխատին եւ ինք պտուղներն
ստանայ:

«Իր ծառան զրկեց որպէսզի մշակները
անոր յանձնեն այգիին պտուղը: Անոնք
բռնեցին ծառան, ծեծեցին ու գրեթէ պի-
տի սպաննէին:

«Ծառան եկաւ պատմեց իր տիրոջ: Տէրն
ըսաւ. Թերեւս զինք չէին ճանչնար: Ուրիշ
ծառայ մը զրկեց. մշակները ան ալ ծե-
ծեցին:

«Այն ատեն տէրը զրկեց իր որդին եւ
ըսաւ. Թերեւս իմ որդիէս պատկառին:

«Երբ մշակներն իմացան որ ան էր այ-
գիին ծառանը, բռնեցին զայն եւ սպան-
նեցին »:

Նոյն առակը կը պատմեն նաեւ Մատ-
թէոս (ԻՍ. 33-39), Մարկոս (ԺԲ. 1-9)
եւ Ղուկաս (Ի. 9-15):

«Թովմայի Աւետարան»ին պատմութեան
ընթացքը շատ աւելի կարճ է, Ժողովրդական հե-
քեթի ձեւ ունի. «Ծառայ մը, ուրիշ ծա-
ռայ մը, իր որդին». այգիին տէրը օտար
աշխարհ չէր թար. ոչ մէկ ծառայ կը
սպաննուի. որդին այգիէն դուրս նետուած
չէ. այգիին տէրը չի մեռցնէր մշակները,
ոչ ալ այգին ուրիշներու կը յանձնէ:

Ուրիշ նորութիւններ

«Յիսուս կ'ըսէ. Ով որ Հ'ատեր իր հայրն
ու մայրը, չի կրնար իմ աշակերտս ըլլալ.
Եւ ով Հ'ատեր իր քրոջներն ու քոյրերը
եւ իմ խաչս Հ'առնէր ու ետեւէս գար, ին-
ծի արժանի չէ »:

Նկատելի է որ խօսք չկայ կինն ու որ-
դիններն ալ ատելու մասին, ինչ որ կայ
մեր Աւետարանին մէջ: Անշուշտ յայտնի
է որ «ատել» կը նշանակէ «թողուլ»,
«հրաժարիլ»:

Երբեմն աւելորդաբան

Յաճախ սակայն «Թովմայի Աւետա-
րան»ը կը զգացնէ նուազ նախնական ա-
ւանդութիւն մը, այն է աւելի բարդ ու
ճոխացեալ՝ քան Աւետարանինը:

«Յիսուս կ'ըսէ. Թերեւս մարդիկ կը
կարծեն որ եկած ըլլամ աշխարհի խաղա-
ղութիւն բերելու, եւ չեն գիտեր թէ եկած
եմ բերելու անհամաձայնութիւն, կրակ,
սուր, պատերազմ:

«Որովհետեւ տան մը մէջ ուր հինգ հոգի
կայ, երեքը երկուքին դէմ պիտի ելլեն եւ
երկուքը՝ երեքին, հայրը՝ որդւոյն դէմ,
եւ որդին՝ հօր դէմ, եւ պիտի մնան իրրեւ
թէ միայնակ ըլլային »:

Թէեւ ներկայացումը տարբեր, սակայն
յար եւ նման է պարունակութիւնը իր էութեան
մէջ: Աւետարանին պատգամը «Մի-
րէ քու ընկերդ՝ քու անձիդ պէս», «Թով-
մայի Աւետարան»ին մէջ այսպէս խմբա-
մայի Աւետարանին մէջ այսպէս խմբա-
դրուած է. «Միւրէ քու ընկերդ՝ քու հո-
գիդ պէս, պաշտպանէ զայն՝ իրրեւ բիրն
աչքերուդ »:

Թարգմանեց

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի)

ՄԵՐ ՆԱԽՆԵԱՑ ՀԱՒԱՏՔԸ

ՊԱՏԱՐԱԳ ՎԱՍՆ ՆՆՁԵՑԵԼՈՑ

(Շար. տե'ս Բազմ. 1959, թ. 9-10, էջ 187)

10.

ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՊԵՏ

Գրիգոր Սարկաւագապետի անունով՝ Ս.
Գրիգոր Լուսաւորչի նուիրուած ներդո-
ղեան մը հասած է մեզի⁷⁹. Եւ որովհետեւ
միակ ձեռագիրը 1215 թուականէն է⁸⁰, կը
համարուի որ հեղինակը՝ ամէնէն ուշ ԺԲ.
դարու անձ մը ըլլայ. այսպէս՝ Չարհա-
նալեան⁸¹ եւ Աճառեան⁸²: Չամհեան զայն
կը համարի հաւանաբար Զ. դարէն⁸³, Ա-
լիւան զայն կը տեղաւորէ Է. դարու մէջ⁸⁴.
Սարգիսեան Հ. Բարսեղ աւելի մանրա-
մասնօրէն կը մօտենայ այս հարցին, եւ
արտաքին ու ներքին փաստերու վրայ հիմ-
նուած՝ հեղինակը կը տեղաւորէ Զ. դա-
րուն մէջ (ճառը զրուած է 552 թուակա-
նէն առաջ)⁸⁵. հուսկ՝ Սարգսեան Հ. Գրի-
գոր զայն կը նոյնացնէ Է. դարու Ռշտու-
նեաց Գրիգոր Եպիսկոպոսին հետ⁸⁶:

Բանասիրական այս հակիրճ տեղեկու-
թիւնները տալէ վերջ՝ անցնինք քննելու
ներդրեանին բովանդակութիւնը, որ՝ բը-
նական է՝ այնքան աւելի արժէքաւոր կը

դառնայ, որքան զօրաւոր ըլլան անոր հը-
նութեան փաստերը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի դրուատիքն
հիւսելով, ներդրողական մասէն յետոյ, որ
շատ համառօտ է, Գրիգոր Սարկաւագա-
պետ կ'անցնի խրատականին. ահա այս
մասին մէջ է որ մեզի համար հետաքը-
րական տողեր ունի:

1. - Նախ կը յիշատակէ «Յանախապա-
տում»ը՝ իրրեւ հեղինակութիւն Ս. Լու-
սաւորչի, զրուած «Ի հաստատութիւն հա-
ւատոց եւ յուսումն առաքինութեան եւ դեղ
կեանաց ապաշխարութեան». յատկապէս կը
չեղած թէ ինչպէս Լուսաւորչի հրամայած
է նաեւ «ննջեցելոցն... յիշատակ առնել,
մանաւանդ ի ձեռն գեմմանն Քրիստոսի»⁸⁷:

2. - Ասկէ՝ Գրիգոր Սարկաւագապետ
կ'անցնի յորդորելու քրիստոնէական
կեանքի, որ զղջման եւ ապաշխարութեան
զգացումներով օժուռ նկարագիր մը պէտք
է ունենայ: Իսկոյն կը նկատէ որ շատեր
սկսած են հեռանալ Լուսաւորչի քարոզած

79. Գրիգորի սարկաւագապետի եւ նգնաւորի խօսք
ի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, ասացեալ ի սուրբ
քաղաքի յերուսաղէմ: Հրա. Հ. Ղ. Ալիւան,
Սովիեթ Հայկական, Գ. Վենետիկ, Ս. Ղա-
զար, 1853, էջ 129-157:

80. Սարգիսեան Հ. Բարսեղ, Մայր Յուցակ Հա-
յերէն Զեռագրաց Մատենագրարանի Միջբար-
եանց ի վեներիկ, Բ. Վենետիկ, Ս. Ղազար,
1924, ս. 138-139 (Զեռ. թ. 1553, ճառը տրի
ն):

81. Պատմութիւն հայ եկեղեցիի պարութեան, Վենե-
տիկ, Ս. Ղազար, 1932, էջ 776:

82. Հայոց Անճնամունքների Բառարան, Ա. Երեւան,
1942, էջ 565-566, թ. 220:

83. Պատմութիւն Հայոց, Ա. Վենետիկ, 1784, էջ
778:

84. Հայապատում. Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1901,
էջ 72:

85. Գրիգոր Սարկաւագապետ՝ գրիչ Զ. դարու...
«Բազմավեպ» ԿԲ (1904), էջ 119-126, 157-165:

86. Տեսիլ Ս. Սահակայ Պարբեի. Վենետիկ, Ս.
Ղազար, 1932, էջ 8:

87. Գրիգոր Սարկաւագապետ, անդ, էջ 139-140: